

MEHMET ÂKİF ve NECİP FÂZİL ŞİİRİ MERKEZİNDE EDEBİYAT ve DÜŞÜNCEDE NEHİR METAFORU

Arş. Gör. Murat AK*
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Türk Şiiri'nin ve düşüncesinin önemli ismi Mehmet Akif Ersoy, şiirinde nehir metaforunu kullanır. Metafor, bu kullanımda nehrin zaman içindeki akışıyla beşeriyetin tarih içindeki seyri arasında bir teşbih aracıdır. O beşeriyeti hızla akıp giden bir nehre benzetmiştir. Bu teşbihte milletler bu nehre bağlanan ırmaklar, fertler ise ırmaklardaki katrelerdir. Nehir metaforu benzer bir şekilde Necip Fazıl'ın şiirinde de karşımıza çıkar. İki şair metaforun bu kullanım şeklini Klasik Türk Şiiri geleneğinden tevarüs etmemişlerdir. Zira Klasik Türk Şiiri'nde Farsça aslı "cüy" kelimesiyle karşımıza çıkan nehir, daha çok âşığın sevgilisi ardından akıttığı gözyaşlarının ifadesidir. Nehir metaforu Mevlânâ, Yahya Kemal gibi diğer şairlerin şiirlerinde de yer alır. Yine Hz. Muhammed için naat kaleme alan Alman şairi Goethe, Peygamber'i bir nehre benzetmiştir. Bununla birlikte metafor sadece şiirin konusu olmamış, daha önce felsefî düşüncede, mistik düşünce biçimlerinde ve beşerî hareketlilikleri anlamaya yönelik sosyal tahlil çabalarında birçok disiplinin kullandığı bir anlatım aracı olagelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif, Necip Fâzıl, Nehir metaforu, Klasik Türk Şiiri, beşeriyet, akış, zaman

ABSTRACT

The River Metaphor in the Literature and Thought with a Special Emphasis on the Poetry of Mehmet Akif and Necip Fazıl

Mehmet Akif Ersoy, one of the leading figures of Turkish poetry and thought, used the river metaphor in his one poem. The metaphor in this context, is a means of comparison between the flow of river in time and the course of humankind in history. He likens humankind to a fast-flowing river. In this analogy while nations are brooks which join this main river, individuals are drops of these brooks. We also meet the river metaphor in the poem of Necip Fazıl. Neither of them inherited this usage of metaphor from the tradition of Classical Turkish Poetry. For the word river, expressed in Classical Turkish poetry by the word of Persian origin "Juy", in general refers to the tears shed by a lover after his beloved one. We also meet the river metaphor in the poems of Rumi, Yahya Kemal and some other poets. Also German poet Goethe, in his praise written for Muhammad (Pbuh) likens prophet to a river. However this metaphor has been not a subject of poetry only but also employed earlier by philosophical thought, mystical thought as well as by social analyses which try to understand human acts. In short, the metaphor has been used by many disciplines as a means of expression.

Key Words: Mehmet Akif, Necip Fazıl, the river metaphor, Classical Turkish Poetry, humankind, flow, time

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, muratak57@hotmail.com

GİRİŞ

İstiklal mücadelesinin önemli aktörü ve İstiklal marşının müellifi Mehmet Akif Ersoy (v.1936) şahsiyetiyle Türk insanının zihninde ve gönlünde ne kadar iz bırakmışsa şâirlik vasfıyla da şüphesiz Türk Şiiri içinde kendisine o denli önemli bir yer edinmiştir. Tefsir, makale, vaaz, tercüme, mektup türlerinde eserleri olmakla birlikte Mehmet Âkif daha çok *Safahat* isimli yedi kitaptan müteşekkil eseriyle tanınır.¹ *Safahat*, başta Osmanlı Devleti olmak üzere XX. yüzyılda İslam dünyasının içinden geçtiği siyâsî, ekonomik, askerî ve sosyal buhranları şiirin diliyle tasvîr eden yine Âkif'in kendi dünya görüşüne uygun bir şekilde bu buhranlara çözümler getirdiği abidevî eserdir. *Safahat*, bir şâirin kişisel şiir tecrübesi olmayıp bilakis bütün bir dönemin ıstırabını samimiyeti esas alan bir şiir diliyle ele almasından ötürü hala okunmakta ve gün geçtikçe de artan bir hızla muhatap kitlesini genişletmektedir.

Mehmet Âkif, *Safahat*'ının üçüncü kitabı olan *Hakkın Sesleri*'nde² beşeriyeti hızla akıp giden büyük bir nehre benzetmiştir. Âkif'in teşbihinde beşeriyet nasıl hızla akan büyük bir nehirse, milletler de hızla akıp giden bu nehre bağlanan ırmaklardır. Milletleri oluşturan fertler ise bu ırmaklardaki katrelerdir. Mehmet Âkif, nehrin zaman içindeki akışı ile beşeriyetin tarih içindeki akış seyri arasında benzerlik kurar. Teşbihte beşeriyetle nehir, zamanla da akış arasında bir aynîlik vardır. Beşeriyet de bir nehir gibi akıp gitmektedir. Âkif'ten başka, şiirde insanla nehir arasında kurulan bu teşbihe Türk Şiiri'nin önemli karakteri Necip Fâzıl Kısakürek'te (v.1983) de rastlamaktayız. Necip Fâzıl da Âkif gibi Türk Şiiri içinde kişisel inancı ve mücadelesini şiiriyle birleştirmiş oldukça ideolojik karakterlerden biridir. Necip Fâzıl da Âkif gibi yaşadığı dönem ve vefatından sonraki dönem muhafazakar kimliği üzerinde önemli etkileri olan aktivist bir fikir adamıdır. Başta şiir olmak üzere, tiyatro, roman ve fikir kitabı türlerinde birçok eserin müellifidir.³ Âkif nasıl *Safahat* ile tanınmış ve öne çıkmış ise, *Çile* de Necip Fâzıl'ın en çok öne çıkan eseri olmuştur.⁴ Âkif'in dışı ve sosyal problemlere dönük şiirlerine nispetle onun şiirleri daha çok içe dönük bireysel bir var oluş san-

¹ *Safahat* aslında şâirin yedi kitaptan oluşan eserinde ilk kitabın ismidir. Yedi kitap, Mehmet Âkif'in vefatından sonra bir arada neşredilmiştir. *Safahat*'ın bir arada ve latin harfleriyle ilk baskısı 1943 yılında Mehmet Âkif'in damadı olan Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılmıştır. Bkz: Mehmet Âkif, *Safahat*, Haz: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâb Kitabevi, İstanbul 1943. Yine Mehmet Âkif'e ait manzum ve mensur eserlerin tam bir listesi içi bkz: M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 437-439.

² *Hakkın Sesleri* h. 1313 m. 1913 İstanbul'da basılmıştır. Kitap on manzumeden oluşmaktadır. Bu manzumelerin sekizi bir ayet-i kerimeden ilhamla, biri de bir hadis-i şeriften ilhamla kaleme alınmıştır. *Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi başlıklı* son şiirse Hazret-i Peygamber için yazılan on mısradan oluşan bir manzumedir. Kitapta yer alan bütün şiirlerin ortak teması insanların kendi yaptıkları yüzünden başlarına gelen sıkıntılardır. *Hakkın Sesleri*'nin müstakil bir kitap olarak basımı için bkz: Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri*, Haz: Fâzıl Gökçek, Dergah Yay., İstanbul 2007.

³ Necip Fâzıl'a ait eserlerin tam bir listesi bkz: M. Orhan Okay, "Kısakürek, Necip Fâzıl", *DİA*, Ankara 2002, s. 488.

⁴ Her iki şâirin de bu eserlerinden başka birçok nesri vardır. Fakat her iki şâirin de şiirle öne çıkması Türk insanının düşünce ve eylem alanında şiire nesirden daha çok iltifat etmesine bağlı olsa gerektir.

cısını gösteren şiirlerdir.

Necip Fâzil Çile isimli şiir kitabında⁵ yer alan *Sakarya Türküsü*⁶ başlıklı şiirinde insanın yaşam seyri ile suyun akışı arasında bir benzerlik kurmuştur. Bu teşbihte Necip Fazıl insanın da su gibi akmakta olduğunu söyler. Hatta Necip Fâzil'a göre akmakta olan sadece insan değildir. Bütün bir kâinat su gibi bir akış içindedir. Bu akış ona göre kirli ya da nurlu olmak üzere iki türlüdür. Bu iki yönlü akış fikriyle Necip Fâzil âlemde var olan iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleyi suyun akışı üzerinden anlatmıştır. Bu teşbihle Mehmet Âkif'in şiirinde var olan nehir metaforuna⁷ benzer bir bağlamda Necip Fâzil'in şiirinde de karşılaşmış olmaktadır.

Bu çalışmada iki şâirin nehir metaforunu kullanım şekilleri ve metafor vesilesiyle yaptıkları teşbihler üzerinde durulacaktır. Bu iki şâirin teşbihleri arasındaki benzerliklere ve farklılıklara değinilecektir. Bu metaforun Klasik Türk Şiiri'ndeki kullanımı üzerinde durularak şâirlerin kullandığı şekli ile klasik şiirdeki kullanım biçimi arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Metaforu diğer şâirlerin hangi sûretle kullandıkları gösterilecek ve son olarak da metaforun şiir dışındaki düşünsel alanlarda yer alan kullanımları örnekendirilecektir.

Mehmet Âkif'te Nehir Metaforu

Aşağıdaki dizeler İstiklâl Marşı'nın büyük şâiri Mehmet Âkif'in Safahât isimli eserinin üçüncü kitabı olan 'Hakk'ın Sesleri'nde yer alır:

*Coşkun, koca bir sel gibi, dâim beşeriyet,
Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet.
Dağlar, uçurumlar, ona yol vermemek ister...
Lakin o, ne yüksek, ne de alçak demez örter!
Akvâm o büyük nehre katılmış birer ırmak...
Elbet katılır... Hangisi ister geri kalmak?
Bizler ki bu müthiş, bu muazzam cereyanla
Uğraşmaktayız... Bak, ne kadar çılgınız anla!
Uğraş bakalım, yoksa işin, hey gidi şaşkın!
Kurşun gibi sür'atli, denizler gibi taşkın*

j
S
T
E
M
19/2012

⁵ Çile'nin ilk baskısı için bkz: Necip Fâzil Kısakürek, *Çile*, Bedir Yayınevi, 1962.

⁶ *Sakarya Türküsü* için bkz: Necip Fâzil Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yay., 58. Basım, İstanbul, Ekim 2005, s. 398.

⁷ Makalemizin başlığında yer alan metafor, "Bir deyim/ifadeyi, anlamlı bağlantısı olan bir başka deyim/ ifade ile mecâzî olarak anlatmak" anlamına gelir. Kelime, Yunanca öte manasına gelen *meta* ile taşımak, aktarmak ve götürmek anlamlarına gelen *phoros* kelimesinin birleşmesiyle oluşan *metapherein* kelimesinden türemiştir. Metafor şiir ve belâğatta bir edebî sanat olarak görülür. Mecaz, istiâre, teşbih, kıyas, mesel, kinâye gibi edebî söz sanatlarını içerir. Düşünce ve felsefede de bir anlatım aracı olagelmıştır. Kelimenin anlamı ve kullanımları için bkz: Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Haz: A. Bâki Güçlü ve diğerleri, Ankara 2002, s. 458; Ögke Ahmet, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek)" Metaforu*, Tasavvuf: İlmî ve Araştırma Dergisi, yıl: 8 (2007), sayı: 18, s.19-41. Yine metaforu detaylı bir şekilde ele alan bir çalışmada kelimenin kullanımına ilişkin farklı bir iddia ve teklif için bkz: Harmanlı Mehmet, *İslâm Felsefesinde Metaforik Üslup*, Hece Yay., Ankara 2012. Makalemiz başlığı için metafor ifadesinin tercih edilmesi kelimenin mecaz, istiâre, teşbih, kıyas, mesel, kinâye gibi edebî söz sanatlarını içermesi sebebiyledir. Zirâ konu edindiğimiz nehir metaforuyla, şâirler ve düşünürler tarafından nehirle beşeriyet ve nehirle insan arasında benzerlik konu edilmiş ve benzerlik üzerinden değişime vurgu yapılmıştır. Şâirlerin nehirle insan arasındaki ilişkiyi anlatma biçimlerinde edebî sanatlardan mecaz, teşbih ve istiâreyi de içine alan bir durum söz konusudur.

*Bir çağlayanın menba-i dehhâşına doğru
Tırmanmaya benzer, yüzerek, başka değil bu!
Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun
Âhengine uymazsan, emin ol, boğulursun!⁸*

24 Nisan 1913 tarihli bu dizeler, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı günlerden kurtulması için çözüm üretmeye çalışan duyarlı bir Osmanlı entelektüelinin kaleminden dökülmüştür. Mehmet Âkif bu dizelerde beşeriyeti, koca bir sel gibi akan debisi yüksek bir nehre benzettir. Nehir insanın zaman içindeki seyri gibi geleceğe doğru akıp gitmektedir. Nehrin önüne dağlar, uçurumlar her ne kadar engel olarak çıkıyor ise de akan nehir bütün bu engelleri alır ve önüne katarak zaman içindeki yolculuğuna devam eder. Âkif'e göre her bir millet de bu nehrin akışına katkıda bulunan ve hatta bunun için can atan birer ırmaştır. Zirâ milletler akan bu büyük nehre katkıda bulunmak için yarışır ve bu yarışta geri kalmak istemezler. Milletleri oluşturan temel unsur olan her bir fert de bu ırmaklarda birer katredirler. Âkif'e göre ırmaklar ve bu ırmaklarda yer alan katreler, akış istikâmetine ve hızına uygun bir şekilde debisi büyük nehre katılırlıdır. Bu katılma aynı zamanda nehre katkıda bulunmaktır. Âkif güzel bir teşbihle âvâre-i katre diyerek isimlendirdiği insanın, ırmağın ve dolaylı olarak da nehrin akış istikâmetine ahenkli bir biçimde katılması gerektiğini söyler. Bu şekilde katre âvârelikten de kurtulmuş olacaktır. Ferdin aksi istikâmetteki bütün faaliyetleri de kurşun gibi süratli, denizler gibi taşkın olan, çağlayarak akan bu büyük nehrin dehşetli menbaini doğru kulaç atması anlamına gelir. Âkif, takdîrini bu aksi yönde kullanan bireyi alıntıladığımız pasajın son iki dizesinde "Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun / Âhengine uymazsan, emin ol, boğulursun!" diyerek uyarmakta, böyle yapan ferdin nihâîsonunun boğulmak olduğunu dile getirmektedir. Âkif, burada zaman içinde hızla akan bir nehir gibi zaman içinde akarak tekâmülüne devam eden beşeriyetin ürettiği medeniyet çizgisinden geri kalmamak gerektiğini vurgulamak istemiş olsa gerektir. Zirâ ona göre bu çizgide geri kalan milletler ve milletlerin fertleri, nehrin akış istikâmetine uygun hareket etmedikleri için boğulacak, tarih sahnesinden silineceklerdir.

Mehmet Âkif'in bir Osmanlı entelektüeli olarak yapmaya çalıştığı şey ülkesinin mazisi ile istikbâlini bağlamaya çalışmasıdır. Şiirlerini mâzi, hâl ve istikbâl merkezinde kaleme alan şâir bu şekilde Osmanlı'nın tarih sahnesindeki varlığını devam ettirmeye çabalar. Âkif'in şiirde ifade ettiği beşeriyet nehrinin aksi istikâmetine kulaç atmak, medeniyet çizgisinde ülkenin geri kalmasına denk düşmektedir. Akışın aksi yönde kulaç atmakta ısrar eden boğulmakla uyarması, medeniyet çizgisinde geri kalan ülkenin tarih sahnesinden silinme tehlikesiyle karşı karşıya olması anlamındadır. Zirâ nehrin akışında bir süreklilik olmalıdır. Âkif bu söylediklerimizi şu dizelerle dile getirmektedir:

*Dünya koşuyorken yolun üstünde yatılmaz
Davranmıyacak kimse bu meydana atılmaz.
Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da;*

⁸ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat, "Hakkın Sesleri"*, T.D.V. Yay., Ankara 2011, s. 189.

*Mâziyi fakat yıkmaya kalkışma bu yolda.
Ahlâfa döner, korkarım, eslâfa hücumu;
Mâzîsi yıkık milletin âtîsi olur mu?⁹*

Şâirimiz bu dizelerde devletin istikbâl mücadelesi içinde var olan siyâsî karakterlerin mâziyi yıkarak ve yok sayarak verdikleri çabayı eleştirirken, istikbâlin ancak mâzî, hâl ve istikbâl sürekliliği ile kurtarılabileceğini ve inşâ edilebileceğini söyler. Âkif bu şekilde devletin kurtuluş reçetesi konusunda bir yöntem ortaya koymuş olur.

Necip Fâzıl'da Nehir Metaforu

Mehmet Âkif güzel bir teşbihle bütün bir beşeriyeti nehre, her bir milleti bu nehre bağlanan ırmaklara ve milletlerin her bir ferdi de bu ırmakların katrelerine benzetmiştir. Nehir metaforuna ve bu metaforu kullanarak yapılan benzer bir teşbihe *sultânü's-şuarâ* diye anılan Türk Şiiri'nin büyük üstâdı Necip Fâzıl'da da (v.1983) rastlamaktayız. Necip Fâzıl meşhur *Sakarya Türküsü* isimli şiirine aşağıdaki dizelerle başlar:

*İnsan bu, su misâli kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
Su iner yokuşlardan, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, yokuşlarda susamak.
Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nûr akar; birinden kir.
Akışta demetlenmiş, büyük, küçük, kâinât;
Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!¹⁰*

Necip Fâzıl'a göre insan kâinat içinde su gibi kıvrım kıvrım akmaktadır. Bununla birlikte ona göre akan şey sadece insan değildir. Kâinatın bütünü bu akıntıya dâhildir. Su gibi tarih, yıldız, insan ve hatta fikir bile akmaktadır. Bu akış Necip Fâzıl'a göre iki kanalda seyredir. "*Oluklar çift; birinden nûr akar; birinden kir*" dizesiyle o akışta bir dualizm oluşturmuş, akışın ya nûr ya da kir taşıdığını söylemiştir. Bu şekilde akışın içinde olan insan da Necip Fâzıl'a göre ya nûrun ve temizliğin ya da kirin ve zulmün temsilini yaparak bu akışa katkıda bulunacaktır. Necip Fâzıl'ın nûrla kastettiği iyilik/hakikat, kirle kastettiği de kötülük/zulüm olsa gerektir. Bir su gibi akıp giden insan eylemlerini, ya iyiliğe ya da kötülüğe râcî olduğunu söyleyerek o iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleyi iki şekilde akan nehir üzerinden anlatmıştır. O kâinatdaki her şeyde var olduğunu söylediği akışı "*Akışta demetlenmiş, büyük, küçük, kâinât; / Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!*" dizeleriyle de delillendirmiştir. Her şey buhar olup havada bulutlaşmakta ve bu bulut da yağmur şeklinde su olarak yere inmektedir. Necip Fazıl göğe yükselen buharın ve sonra da yere inen yağmurun arasındaki

⁹ Dizeler için bkz: Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, T.D.V. Yay., Ankara 2011, s. 425. Mehmet Âkif'i bizim de bahsettiğimiz mâzî ve istikbâl arasında değerlendiren bir çalışma için ayrıca bkz: Prof. Dr. Mehmet Törenek, *Mâzî ile Âtî Arasında Bir Şâir*, <http://www.mehmetakifarastirmalari.com>, 09.04.2012.

¹⁰ Necip Fâzıl, *Çile*, "Sakarya Türküsü", Büyük Doğu Yay., 58. Basım, İstanbul, Ekim 2005, s. 398.

diyalektiğe işaret eder. Sanki birbirlerine inat ettiklerini söyler. Bu şekilde daha önce iyilik ve kötülük üzerinden söylediğimiz karşıtlığı derin bir şekilde tekrar ifade etmiş olur.

Teşbihteki Farklılıklar

Mehmet Akif gibi Necip Fâzıl da nehir metaforunu şiirinde kullanmıştır. Bununla birlikte iki şâirin bu metaforu kullanım şekillerinde ve metafor vasıtasıyla yaptıkları teşbihlerde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Âkif'in nehir metaforunu kullanırken yaptığı teşbih daha şümulüdür. O beşeriyeti akıp giden bir nehre benzetirken, milletleri bu nehre katılan ırmaklara, milletlerin fertlerini de bu ırmakların içindeki katrelere benzetmiştir. Necip Fâzıl'da ise nehir bizzat insanın kendisidir. Her şey gibi o da akıp gitmektedir. Âkif'in benzetmesi bu yönüyle daha ince ve daha detaylı gözükmetedir. Âkif, nehir metaforunu kullanırken var olan herhangi bir nehirden teşbihe başlamazken, Necip Fâzıl şiirinde Sakarya Nehri'ni zikrederek teşbihini daha da somutlaştırmıştır. Âkif'in kullanımında nesnelere âleminde var olan herhangi bir nehir yoktur. Âkif'te beşeriyet debisi yüksek bir nehir gibi akmakta iken Necip Fâzıl'da akmakta olan sadece beşeriyet değildir. Su gibi akan şey Necip Fâzıl'da bütün bir kâinâta dönüşmüştür. O, "*Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir*" dizesiyle metaforun anlam dairesini daha da genişletmiştir. Âkif'te tek bir nehir vardır ve irâdî olarak bu nehrin dışında olmak mümkün değildir. Bütün beşeriyet bu nehrin içinde akmaktadır. Bununla birlikte akış istikâmetinde nehre ahenkle katkıda bulunmak ya da o istikâmetin aksine nehrin menbainâna doğru kulaç atmak mümkündür. Sonu boğulma olsa da irâdî bir seçenek olarak Âkif bunu belirtmiştir. Necip Fâzıl da ise nesnelere ve insanlar, kâinatta olan her şey akmaktadır. Ve bu akışta nehir birden fazladır. Ve bu nehirlerden ya nûr akmaktadır ya da kir. Necip Fâzıl bu şekilde kâinâtın işleyişinde iyilik ve kötülüğü bu iki akışla yarıştırmıştır. İnsan ya iyiliğin ya da kötülüğün taşıyıcısı olacaktır. Her iki şâirin kullanımında da nehrin akışı geçen zamana işaret etmektedir. Zira akış harekettir ve hareket de içinde bulunduğumuz âlemde zamana işaret eder. Âkif "*Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet*" diyerek açık bir şekilde bunu ifade etmiştir. Söz konusu olan akış, içinde bulunulan andan geleceğe doğrudur.

Nehir Metaforu ve Klasik Türk Şiiri

Âkif'in 1913 yılında yazdığı bir şiirinde karşılaştığımız, daha sonra 1949 yılında yazdığı Sakarya Türküsü'nde Necip Fâzıl'da da gördüğümüz nehir metaforunun menşei neresidir? Bu iki isim bu metaforu klasik şiir geleneğinden mi tevârüs etmişlerdir? Bu iki şâirin muasırı olup, bu metaforu kullanan ve onu benzer teşbihlerin merkezi haline getiren bir isim olmuş mudur?

Âkif'in Safahat'ını Klasik Türk Şiiri geleneğine uygun olarak aruz vezni ile yazdığını biliyoruz. Bununla birlikte o, şiirin içerdiği konular ve şiirin amacı konusunda Klasik Türk Şiiri'nden ayrılır. O şiirde oldukça realist bir tavır benimsemiştir. Bu sebeple şiirinin konuları açlık, fakirlik, ahlâkî siyasî ve iktisâdî

buhranlar gibi içinde yaşadığı hayatın gerçek problemleridir. Âkif'in şiiri yaşadığı dönemin şartlarına bağlı bir şiirdir. Safahat'ında yer alan ve kendi gerçekçiliğini dile getirdiği şu dizeler mânidardır:

*Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim
İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim
Budur cihanda benim en beğendiğim meslek
Sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek¹¹*

Balkan Savaşları, İstiklal Harbi, Osmanlı'nın siyasî ve iktisadî buhranları içinde gerçekçi bir tavır benimsemek topluma yön vermeye çalışan Âkif gibi bir fikir adamı için anlamlı olsa gerektir. Âkif şiirin amacı konusunda da gelenekten ayrılır. Gerçekçiliğine uygun bir biçimde, şiirin topluma yön vermesi gerektiğine inanan şâir, şiiri iletilecek bir mesajın aracı olarak görür. Bu şekilde Âkif'te ağır basan sanatın toplum için olan yönüdür. Klasik şiiri de toplumun dilinden uzaklaştığı için birçok kez eleştirmiştir. Şiir, bir sanat yapma aracı değil hakikate işaret eden ve bu şekilde topluma yön veren bir edebî tür olmalıdır.

Necip Fâzıl şiiri de klasik şiir geleneğinden tamamen farklı bir şiirdir. Şiirin konusu itibariyle Âkif ne kadar klasik şiirden farklılaşmışsa Necip Fâzıl da o denli ayrılmıştır. Şiirlerini aruzla kaleme alan Âkif'in klasik şiirle olan biçimsel irtibatı Necip Fâzıl da hiç görülmez. Zirâ Necip Fâzıl hecenin önemli ve değerli şâiridir. Âkif ve Necip Fâzıl nehir metaforunu klasik şiir geleneğinden tevârüs etmiş olabilir mi? Burada bu soruya cevap aranacaktır.

Klasik Türk Şiirinde nehir kullanılagelmiş bir teşbih aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Klasik Türk Şiiri'nde nehir metaforuyla yapılan teşbih ne Mehmet Âkif'in ne de Necip Fâzıl'ın kullandığı biçimde hayatın dinamik akışını anlatmak için kullanılan bir araç olmuştur. Klasik Türk Şiiri'nde nehir, akarsu ve ırmak, Farsça *cûy* bazen de *cûy-bâr*¹² kelimeleri ile karşımıza çıkar. Klasik şiirde aşğın gözyaşları ile *cûy* arasında mutlak bir bağ vardır.¹³ *Cûy* âşğın aktığı gözyaşlarından oluşur. Klasik dönemde yazan şâir nehirle ilgili teşbihlerini bu esas üzerine kurgular. Fatih Sultan Mehmet'in gazellerinden birinde yer alan bir beyit şöyledir:

*Kadûn servi firâkında yaşamı cûy-bâr itdüm
Yüzûn gülzârı yâdına gözüm ebr-i behâr itdüm¹⁴*

[*Ey sevgili! Senin servi boyundan ayrı kaldığım için gözyaşlarım nehir oldu aktı. Gülbahçesine benzer yüzünü hatırladıkça da gözüm bahar bulutu haline geldi.]*

Sevgiliye ulaşmak için ya da onun ayrılığının üzüntüsüyle akıtılan gözyaşlarından oluşan nehre hemen her şairde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyit

¹¹ Bkz: Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, "Fatih Kürsüsünde", T.D.V. Yay., Ankara 2011, s. 204.

¹² Ziyâ Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat - Gencineî Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, M.E.B. Yay., İstanbul 1996, c. I, "cû", s. 664, "cûy-bâr", s. 670. Kelimeyi ihtiva eden Osmanlı Türkçesi bir sözlük için bkz: Şemsetdin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 487.

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, "cûy", Kapı Yay., İstanbul, Ekim 2005, s. 94.

¹⁴ *Fatih Divanı ve Şerhi*, Haz: Muhammed Nur Doğan, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2006, s. 182.

de anlata geldiğimiz bu duruma Bâkî'nin şiirinden bir örnektir:

*Kûyun yolında döne döne akdı gözyaşı
Seyl-âb-ı dîde Dicle-i Bağdad olup gider¹⁵*

*[Ey sevgili gözyaşım senin mahallene doğru kıvrıla kıvrıla aktı,
gözyaşlarımdan oluşan bu sel, Dicle nehri gibi akıp gitmektedir.]*

Klasik şiirimizde bu kelimenin Kevser ve Selsebil ile birlikte kullanıldığı görülür. Bu kullanımda *cûy*, sevgilinin dudağı anlamına gelir.¹⁶ Şâir Nesîmî'ye ait aşağıdaki dizeler bu duruma örnektir:

*Ey büt-i şîrîn çü şekerdir lebin
Şehd ile kand-ı mükerrerdur lebin
Âb-ı Hızr u cûy-ı Kevserdir lebin
Nutku dür kimi ayân durur lebin¹⁷*

*[Ey güzel sevgili! Bal ile tatlanmış dudağın şeker gibidir. Hızır'ın
ölümsüzlük suyu, Kevser'in suyu gibidir. Dudağından dökülen ke-
limeler de apaçık inciler gibidir.]*

Cûy ile servinin münasebeti olduğu gibi nehir ve ırmakların kırlarda ve saharalarda akmasından dolayı da bir çemen imajı ile birlikteliği vardır.¹⁸ Bununla birlikte *cûy* kelimesinin birçok yerde kendi anlamıyla kullanıldığı da söylemek gerekir. Şeyh Gâlib'in Meram bağlarını tasvir ettiği gazelinde yer alan bir beyti de *cûyun* asıl anlamındaki kullanımına örnek olarak vermek mümkündür:

*Sürûdu âb-ı dürûdun makâm-ı vuslatdır
Behiştten mi gelir cûy-ı pür-safâ-yı Merâm¹⁹*

*[O rahmet suyunun nağmesi vuslat makamındadır, yoksa
Meram'ın tertemiz akan deresi cennetten mi gelir.]*

Meram'ın deresini vuslat makamında akan bir nehre benzeten Şeyh Gâlib, suyu yoksa cennetten mi gelir diyerek de bir güzellemede bulunmuştur.

Türk Şiiri'nde şâirler Hz. Peygamber'e olan derin sevgilerini dile getirmek için naatlar kaleme alırlar. Klasik Şiirimizde bu türün en güzel örneğini büyük şâir Fuzûlî *Su Kasîdesi* ile vermiştir. Fuzûlî *Su Kasîdesi*'nde akarsu ile insan arasında bir bağ kurmuş, bir kişileştirme (teşhîs) ile akarsuyu insana benzetmiştir. Su sevgilinin bahçesine doğru durmaksızın akan bir aşıktır. Şâirimiz Fuzûlî, Hz. Peygamber'e methiye olan *Su Kasîdesi*'nde bunu şu güzel beyitle dile getirir:

*Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr
Âşık olmuş galibâ ol serv-i hoş-reftâra su²⁰*

¹⁵ *Bâkî Divânı* (Tenkitli Basım), Haz: Dr. Sabahattin Küçük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994, s. 189.

¹⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, "cûy", Kapı Yay., İstanbul, Ekim 2005, s. 94.

¹⁷ *Nesîmî Divanı*, Yay. Haz: Hüseyin Ayan, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 413.

¹⁸ İskender Pala, *age*, s. 94.

¹⁹ *Şeyh Gâlib Divânı*, Haz: Dr. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 373.

[Su o nazlı gidişli serviye galiba aşık olmuş, bu sebeple sürekli onun cennet misâli mahallesinin bahçesine doğru akıp gider.]

Bu beyitte şâir Fuzûlî Hz. Muhammed'i güzel yürüyüşlü bir serviye benzetmiştir. Bu servi klasik şiirde sevgilidir. Hz. Muhammed'i serviye benzeten şâir, akarsuyu da bir kişileştirme ile sevgilinin mahallesine doğru meyleden âşığa benzetmiştir. Âşık sürekli sevgilinin mahallesine doğru akmaktadır. Burada dikkati çeken bir diğer husus ise âşıkla mâşuk arasındaki ilişkinin suyla ağaç arasında da olmasıdır. Zirâ birinin varlığına ihtiyaç duyan bu ikiliden biri olmadı mı diğeri de olmaz.

Fuzûlî aynı kasîdenin bir başka yerinde de benzer bir kişileştirmede bulunur. Şâirimiz bu sefer suyun asırlardır taştan taşta vurarak akışını, Efendimiz hazretlerinin ayağının toprağına varma arzusuna bağlar. Bu şekilde akan su Efendimiz hazretlerinin eşiğinin toprağını nurlandırmak ister ve bu uğurda parça parça olsa da asla dönmez. Fuzûlî bu güzel tasavvuru da aşağıdaki iki beyitle dile getirir:

*Hâk-i pâyine yetem dir ömrlerdür muttasıl
Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su*

*[Su ayağının toprağına ulaşayım diye başını taştan taşta vurarak
ömürler boyu, durmaksızın başıboş gezer.]*

*Zerre zerre hâk-i dergâhına ister sala nûr
Dönmez ol dergâhdan ger olsa pâre pâre su²¹*

*[Su, onun eşiğinin toprağına zerrecikler halinde ışık salmak (ora-
yı aydınlatmak) ister. Parça parça da olsa o eşikten dönmez.]*

Fuzûlî Peygamber efendimize methiye olan bu güzel kasîdede akan suyu kişileştirerek âşık insana benzetmiştir. Bu kullanım şekli suyla insan arasında benzerlik kurma açısından Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl'ın kullanımlarına yaklaşıp. Bununla birlikte Fuzûlî'nin bu kullanımında suyun akışı ile insanın tarih içindeki seyri arasında bir bağ kurulmamıştır. Fuzûlî akan suyu Hz. Peygamber'e meyletmeye çalışan bir âşığa benzeterek bir güzellemede bulunmuştur. Bu yönüyle onun kullanımı Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl'ın kullanımından oldukça farklıdır.

Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki klasik şiirimizde yer alan nehir bir metafor olarak, Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl'ın kullandığı anlam dâiresi içinde yer alan bir nehir değildir. Klasik şiir nehri daha çok sevgili ile âşık arasındaki ilişkide bir benzetmenin aracı olarak kullanmıştır. Kırlar ve sahalarda akmasından dolayı da çemen ile beraber rastlanır nehre. Bu sûretle, Fuzûlî her ne kadar akan suyu kişileştirerek insana benzetmişse de, ne Mehmet Âkif'in ne de Necip Fâzıl'ın bu metaforu klasik şiirdeki biçimiyle kullandıkları söylenebilir. Onlar

→ →

²⁰ *Fuzûlî Divanı*; Haz: Prof. Dr. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Doç. Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 31-33.

²¹ Beyitlerin ayrıntılı şerhleri için bkz: Adem Çalışkan; *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara 1999.

klasik şiirde var olan bir metaforun içini başka bir anlamla doldurmuş, aynı ifadeyi farklı bir söylemin aracı haline getirmişlerdir. Zirâ bu durum özellikle Mehmet Âkif'in şiirinin genel karakterine de uygundur. Meselâ o, biçim olarak aruz veznini geleneğe uygun bir biçimde devam ettirirken şiirinin içerdiği konular, şiirin amacı ve söylemi açısından da bir o kadar Klasik Türk Şiiri geleneğinden uzaklaşmıştır. Bu şekilde geleneksel şiirde de yer alan nehri geleneksel kullanımın dışında başka bir anlamda kullanmıştır. Gerek Mehmet Âkif gerekse Necip Fâzil nehrin akışı ile insanın ve insanlığın zaman içindeki seyri ve gidişatı arasında bir bağ kurarak geleneksel şiirden farklı bir söyleyiş ortaya koymuşlardır.

Nehir Metaforunu Kullanan Diğer Şâirler

Nehir metaforunun Mehmet Âkif ve Necip Fâzil'daki kullanımını klasik şiirimizde bulmak mümkün olmamakla birlikte, akış ve insan arasındaki benzetmeye klasik dönemden daha önce yaşayan önemli bir ismin şiirinde rastlamaktayız. Hz. Mevlânâ bir rubâisinde hayatın içindeki sürekli değişimi şu veciz dizelele dile getirir:

*Her gün bir yerden göçmek ne iyi!
Her gün bir yere konmak ne güzel!
Bulanmadan donmadan akmak ne hoş!
Dünya beraber gitti cancağzım
Ne kadar söz varsa dünya aittir.
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım.²²*

H. Mevlânâ, *Bulanmadan donmadan akmak ne hoş* derken mâzî, hâl ve istikbâl ekseninde insanın hayat içindeki serüvenini suyun akışına benzetmiştir. Bu akış ona göre bulanmadan ve donmadan olan bir süreklilikte olmalıdır. O insanın hayatın içindeki akışına "*bulanmadan ve donmadan*" kayıtlarını koyarak bu akışa ahlakî sınırlar da çizmiştir. Bu sûretle o, hayatın içinde ahlakî sınırları olan değişimi ve yenilenmeyi de güzelleştirmiştir.

Nehir metaforu, benzer bir şekilde çok farklı bir isimde de karşımıza çıkar. Ünlü romantik Alman şâiri Goethe (v. 1832) Peygamber efendimize övgü olarak 1774²³ yılında "*Muhammed'in Nağmesi*"²⁴ isimli şiiri kaleme alır. Şiir nehir me-

²² Mevlânâ, *Rubâiler* (Seçme), haz: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1945, Rubâînr. CLXXVII.

²³ Şiirin Goethe tarafından kaleme alındığı tarih bazı kaynaklarda 1772 ve 1773 olarak da zikredilmektedir. Biz burada künyesi verilen şu çalışmadaki tarihi esas aldık. Bkz: Alim Kahraman, *Goethe'nin "Mahomets Gesang" Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine, Diyanet İlmî Dergî, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) -Özel Sayı-*, Ankara 2000.

²⁴ Şiirin orijinal ismi *Mahomets Gesang* şeklindedir. Eserin ilk çevirisi nesirdir. Mektep Mecmuasının 1895'te yayımlanan bir sayısında neşredilmiştir. Bkz: Ali İhsan Kolcu, "*Goethe'nin Muhammed'in Şarkısı Adlı Şiirinin En Eski Türkçe Tercümesi*", *Akademik Araştırmalar*, nr. 1, Erzurum 1996, s. 99-104. Şiirin sonraki yıllarda *Muhammed'in Şarkısı, Hazret-i Muhammed, Muhammed'in Nağmesi, Muhammed Şiiri* gibi farklı başlıklarla birçok çevirisi neşredilmiştir. Bu çevirileri derleyen bir çalışma için bkz: Alim Kahraman, *Goethe'nin "Mahomets Gesang" Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine, Diyanet İlmî Dergî, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) -Özel Sayı-*, Ankara 2000, s. 575-588. Biz bu çalışmada şiirin Senâil Özkan tarafından yapılan tercümesini kullanmayı uygun gördük. Bu çevirinin yer aldığı kitap için bkz: Johann Wolfgang von Goethe, *Doğu-Batı Divanı*, Tercüme Yorum ve Açıklamalar: Senâil Özkan, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009.

taforu üzerine kurulmuştur. Şiirde Hz. Peygamber şâir tarafından kayalardan fışkıran bir pınara benzetilir:

*Kayalıklardan fışkıran,
Şu neşe pınarına bakın,
Bir yıldız çakışı sanki;
Bulutlar üzerinde
Yüce ruhlar beslemiş gençliğini,
Derûnunda koruluktaki kayalıkların.*

Bu pınar önüne çıkan birçok şeyi ve tüm kardeşlerini muhabbetiyle akıntısına dahil etmektedir. Geçtiği yerler çiçeklenmekte, çimenler yeşermektedir:

*Katmış da önüne rengârenk çakılları
Sürüklüyor dağ geçitlerinden aşağı,
Ve bir önder azmiyle
Götürüyor beraberinde,
Nice kardeş pınarları.
Vadilerden aşağı
Çiçeklenir geçtiği yerler,
Ve çimenler
Soluğuyla yeşerir.*

Bütün akarsular onun yoldaşı olur. Ovalardan gelen ırmaklar ve dağlardan inen dereler ona “kardeş” diyerek seslenir ve ondan kendilerini ebedî umman dedikleri Yaratan’a kavuşturmasını isterler:

*Yoldaşı oluverir akarsular.
Ve şimdi gümüş parıltılar içinde
Girer ovaya,
Ve onunla parıldar ova,
Ve ovalardan gelen ırmaklardan
Ve dağlardan inen derelerden
Sevinçle bir ses yükselir: Kardeş!
Kardeş, kardeşlerini de al yanına,
O kadîm Yaradana,
Kucağını açıp bizi bekleyen
O ebedî ummana kavuştur,*

Kardeşlerini de yanına katarak sürekli coşkun sûrette akan bu pınar bütün kardeşleriyle birlikte evlatlarını ve hazinelerini de alarak ebedî ummana, Yaratan’a doğru taşımaktadır:

*Ve böylece bütün kardeşlerini,
Evlatlarını, hazinelerini,
Neşe saçan kalbiyle
Götürür bekleyen Yaradana.*

Belli dizelerini aktardığımız Goethe’nin bu şiiri nehir metaforu üzerine inşa edilmiştir. Hz. Peygamber zamanın içinde dağlardan fışkıran berrak bir pınardır. Bu pınar dağlardan coşkuyla akarken önüne çıkan rengârenk çakılları, kardeş pınarları da muhabbetle yanına alarak coşkusu ve hacmi büyüyerek ebedî ummana, hakîkate doğru akışına devam eder.

Goethe ilâhî bilginin taşıyıcısı olan Hz. Peygamber’i zaman içinde akan ve

her şeyi de kucaklayarak hakikate doğru taşıyan bir pınara/nehre benzetmiştir. Goethe her şeyi içine katarak taşıyan nehirle Hz. Peygamber'in öncülüğünü, nehrin geçtiği her yeri çiçeklendirmesi ve yeşertmesiyle ilâhî bilginin rahmete ve berekete vesile oluşunu, bu nehrin ebedî ummana, Yaratan'a taşınmasıyla da Efendimizin hakikate ulaştırın rehber oluşuna işaret etmiştir.

Klasik Şiir'de farklı bir bağlamda karşımıza çıkan, Mevlâna'da ve Goethe'de de rastladığımız nehir metaforu, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri'nin önemli şairlerinden olan Yahya Kemal'de (v. 1958) geleneksel söyleyişteki ifadesi olan *cûy* kelimesi ile geleneksel söyleyişten farklı bir şekilde yer almaktadır. Yahya Kemal *Eski Şiirin Rüzgarıyla* isimli eserindeki *Göztepe Gazeli*'nde aşağıdaki dizeleri kaleme almıştır:

*Mecrâsı seng-sâra dönen cûylar gibi
Vâdî-i uzletinde hamûşuz tevekkülün²⁵*

*[Akıntı mecrâları taşlıklara dönen kuru nehirler gibi tevekkül
vâdisinin uzletinde suskun beklemektedir.]*

Yahya Kemal burada bizzat insanla nehir arasında bir benzerlik kurması açısından metaforun klasik şiirdeki geleneksel bağlamından uzaklaşmıştır. Bu yönüyle o insanla nehir arasında ve nehrin akışıyla da beşeriyetin seyri arasında bir paralellik kuran Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl'a daha yakındır. Bu yakınlık şairlerin birbirlerinin muasırları olmaları ile ilişkilendirilebilir.

Nehir Metaforunun Şiir Dışındaki Alanlarda Kullanımı

Nehrin zaman içindeki akışıyla beşeriyetin tarih içindeki seyri arasında bir teşbih aracı olarak kullanılan nehir metaforuyla sadece şiirde karşılaşmayız. Milattan Önce 540-480 tarihleri arasında yaşayan ünlü filozof Herakleitos²⁶ varlığın zaman içindeki seyrini anlatırken bu metafora başvurmuştur. Doğanın en belirgin özelliğinin değişim olduğunu düşünen Herakleitos'a göre hiçbir şey kalıcı olmayıp sürekli değişim halindedir. Filozof var oluşta sürekli olan bu değişimi felsefe tarihine kazınmış olan "*Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz*"²⁷ önermesiyle ifade etmiştir. Çünkü ona göre nehre ikinci kez girdiğimde ne ben aynı ben ne de nehir aynı nehir olarak kalacaktır. Zamanın akışının ve değişiminin nehir metaforu ile teşbihe konu olması felsefî düşüncede Herakleitos'la milattan önce 500'lü yıllara kadar gitmektedir. Necip Fâzıl'ın dile getirdiği her şeyin su gibi bir akış ve değişim içinde olduğu düşüncesi aynı şekilde ve çok daha önce Herakleitos tarafından ifade edilmiştir. Bu şekilde, metaforun tarihsel olarak çok

²⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgarıyla*, "Göztepe Gazeli", İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1962, s. 65.

²⁶ Herakleitos'un fikirleri için bkz: Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-er Yay., 5. Baskı, Konya 2010, s. 94-108; Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul Ekim 2002, 489-490.

²⁷ Önermenin tamamı şöyledir: "*Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz. Çünkü dün girdiğim nehir bugün artık aynı nehir değildir, çünkü sular akıp gitmiştir. Bununla birlikte biz önceki nehrin bugünkü nehir ile aynı sayarız.*" Ord. Prof. Dr. Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yay., İstanbul 1999, s. 46.

daha önce felsefî düşüncede kullanıldığını görmekteyiz. Nehir metaforuyla Heralitos nehrin akışı ve varlığın zamanın akışı içinde geçirdiği değişime vurgu yapmıştır.

Meşhur İslam ve Tasavvuf araştırmacısı Annemarie Schimmel (v. 2003) *İslamın Mistik Boyutları* isimli eserinde Gizemcilik düşüncesini anlatırken gizemciliğin “*Bütün dinlerin içinden akan büyük manevî bir nehir*” olarak tarif edildiğini aktarır.²⁸ Bu tariften nehir metaforunun mistik bir yaklaşım tarzını tanım ve tasvirde kullanıldığını da görmüş oluyoruz. Yine Hindistan bağımsızlık hareketinin siyâsî ve ruhânî lideri Gandhi (v.1948) hayatının belli bir döneminde bir önceki tanıma benzer bir şekilde “*Bütün dinlerin aynı okyanusa akan ırmaklar olduğu*”nu söyleyerek nehir metaforunu kullanmıştır. Bu metaforla söylemek istediği her dînin nihâi amacının aynılığıdır. Bu teşbihte hakikat de her nehrin kendisine aktığı okyanusa benzetilmiştir. Bununla birlikte daha sonra Gandhi'nin fikrini “*dinlerin aynı ağacın dalları*” olduğunu söylediği teşbihle değiştirdiğini görürüz.²⁹ Bu şekilde o dinlerin amacının değil orijinin aynı olduğuna vurgu yapar.

Metaforun diğer bir kullanım alanı ve şekline örnek olarak vereceğimiz metin görece güncel bir metindir. Ahmet Davutoğlu'nun Türk dış politikası üzerine yazdığı “*Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*”³⁰ isimli eserin ön-sözünde Davutoğlu'nun aşağıdaki ifadelerine rastlamaktayız:

*“Dinamik bir süreçten geçen bir toplumun bireyi olarak o toplumla ilgili stratejik analizler yapmak, hızla akan ve debisi yüksek bir nehrin içinde seyrederken o nehrin yatağı, akış hızı, akış istikameti ve başka nehirlerle olan ilişkisi konusunda fikir yürütmeye benzer. Hem incelediğiniz nehrin içinde siz de akmaktasınızdır; hem de bu akışın özelliklerini anlamak ve bu özelliklere göre nehrin bütünü hakkında bir tasvir, açıklama, anlamlandırma ve yönlendirme çerçevesi oluşturma sorumluluğu taşımaktasınızdır. Nehrin dışına çıkarak baktığınızda sizinle birlikte akan zerreciklerin ruhuna ve kaderine yabancılaşarak ahlakî kayıtsızlık içindeki sıradan bir gözlemci durumuna düşersiniz; nehrin akıntısına kendinizi bırakarak sürüklendiğinizde de hem varolan gerçekliği hakıyla anlayamaz hem de bu gerçeklikle ilgili kendi iradenizi oluşturarak tarihe ağırlık koyamazsınız. Sosyal bilim metodolojisinde bu ikilem bir araştırmacının “kendi test tüpü içinde yaşaması” şeklinde tasvir edilir.”*³¹

Davutoğlu burada nehri, ferdin içinde yaşadığı topluma benzetmiştir. Fert de toplumla birlikte nehrin içinde akmaktadır. Bununla birlikte bu teşbihte diğer toplumlar da başka nehirler olarak akmaktadırlar. Fert içinde yaşadığı top-

²⁸ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Kocabı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 22.

²⁹ Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2005, s. 161.

³⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yay. İstanbul 2001.

³¹ Ahmet Davutoğlu, *age*, (Önsöz) s. VI.

lumu ve diğer toplumlarla olan ilişkisini anlama gayreti içinde ise hem nehirde akacak hem de nehri içinde aktığı süreçten bağımsız olarak tasvir edebilme sorumluluğu taşıyacaktır. Davutoğlu bu metaforla akışı anlamak için nehirden çıkarak nehre yabancılaşma ya da nehrin akıntısında devam ederek akışa dıştan bakabilme yetisini kaybetme ikilemine dikkat çeker.

Davutoğlu da önceki örneklerde olduğu gibi nehrin akışı ve toplumun zaman içindeki seyri arasında bir bağ kurarak teşbihin detayında farklılıklar olsa da nehir metaforunu kullanmıştır. O nehir metaforunu toplumsal gidişatı anlamlandırmak için yardımcı bir araç olarak kullanır.

Değerlendirme

Türk şiirinin ve Türk düşüncesinin önemli ismi Mehmet Âkif Ersoy 1913 tarihinde yazdığı *Hakkın Sesleri* kitabında yer alan bir şiirinde beşeriyeti akıp giden debisi yüksek bir nehre benzetmiştir. Her bir millet bu nehre katkıda bulunan birer ırmak, milletin her bir ferdi de bu ırmaklarda yer alan katrelerdir. Nehrin akışı Âkif'te zamanın akışıdır. Teşbihte beşeriyetin zaman içindeki seyri ile nehrin akışı arasında aynılık söz konusudur. Aynı metafora Türk Şiiri'nin ve Türk düşüncesinin aktivist fikir adamı Necip Fâzıl'ın 1949 tarihinde yayınladığı *Sakarya Türkü*sü şiirinde de rastlanır. Onun teşbihinde fert olarak insanın zaman içindeki seyri ile nehrin akışı teşbihe konu olmuştur. Necip Fâzıl akışı Mehmet Âkif gibi sadece beşeriyete değil âlemde olan her şeye şâmil kılmıştır. Mehmet Âkif'in metaforu kullanarak yaptığı teşbih ise beşeriyeti, milleti ve millet içindeki ferdi içermesi açısından daha detaylıdır.

İki büyük şâir tarafından kullanılan nehir aslı Farsça bir kelime olan *cûy / cûybâr* ifadeleri ile Klasik Türk Şiiri'nde yer almaktadır. Bununla birlikte nehir anlamına gelen bu kelimelerin Klasik Türk Şiiri'ndeki kullanımı çoğunlukla sevgilinin peşinden dökülen gözyaşlarının oluşturduğu bir nehirdir. Bazen gerçek anlamıyla, çoğunlukla da âşık ile sevgili arasındaki ilişkide bir teşbihin aracı olarak kullanılan nehir, Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl tarafından geleneksel kullanımdan farklı bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu yönleriyle şâirlerimiz nehir metaforunu Klasik Türk Şiiri geleneğinden tevârüs etmemişlerdir. Fuzûlî her ne kadar akan suyu bir kişileştirmeyle sevgiliye ulaşmaya çalışan âşiğa benzetmiş ise de onun teşbihi ile Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl'ın teşbihinde benzetme yönü farklıdır.

Suyun akışı üzerinden hayatta var olan değişime Mevlânâ'nın bir rubâisinin de rastlarız. O, değişimi bulanmadan ve donmadan olmak kaydıyla güzellemiştir. Peygamber efendimizi övdüğü şiirinde romantik Alman şâiri Goethe, Hz. Peygamber'i her şeyi içine katarak hakîkate taşıyan bir pınara/nehre benzetmiştir. Hz. Peygamber'i temsil eden bu nehir bütün kardeş ırmakları bünyesine alarak ebedî umman olan Yaratan'a taşımaktadır. Nehir metaforuna Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl'ın muasırı olan Yahya Kemal'de de rastlanır. O her ne kadar nehri Klasik Türk Şiiri'ndeki ifadesi olan *cûy* kelimesi ile kullansa da, onun kullanımı da Mehmet Âkif' ve Necip Fâzıl'ın kullanımına yakın durmaktadır. Bu ya-

kınlığı şâirlerin muasır olmaları ile açıklamak mümkündür. Her ne kadar Yahyâ Kemal eserine *Eski Şiirin Rüzgarıyla* ismini vermişse de klasik şiir onun yaşadığı dönemde etkisini iyiden iyiye yitirmiştir.

Nehir metaforu sadece şiirde değil, şiirin dışındaki alanlarda da kullanılmıştır. Metaforun, milattan çok önce, varolan herşeydeki değişimi anlatmak için Heraleitos tarafından “*Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz*” denilerek kullanıldığını görmekteyiz. Bu önerme belki de metaforun ilk kullanımı ve metaforla ilgili diğer esinlenmelerin kaynağıdır? Felsefî düşüncede olduğu gibi nehir metaforu toplumun zaman içindeki seyrini anlamak için de kullanılmıştır. Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik’te metaforu toplumun zaman içindeki seyrini anlamak için kullanması ve toplumu akmakta olan bir nehre benzetişine buna misal olmuştur.

Mevlâna hayatın içindeki sürekli değişimi “*Bulanmadan ve donmadan akmak ne hoş*” diyerek suyun akışıyla anlatmış, Goethe Hz. Peygamber’i zaman içinde hakîkate doğru akan ve kardeşleri olan ırmakları da içine katan büyük bir nehre benzetmiştir. Daha sonraları Gandhi hayatının bir aşamasında “*Bütün dinlerin aynı okyanusa akan ırmaklar olduğu*” olduğunu söyler. Schimmel ise bize gizemciliğin “*dinlerin içinden akan büyük manevî bir nehir*” olarak tarif edildiğini aktarır.

Klasik Türk Şiirindeki kullanımı bir yana bırakılacak olursa, gerek şiirleriyle Mevlânâ, Goethe, Mehmet Âkif, Necip Fâzıl ve Yahya Kemal, gerekse de felsefî düşüncede Herakleitos, Ghandi ve toplumu anlamada Davutoğlu, nehir metaforunu hep zamanın akışı ve değişim ekseninde bugünden geleceğe doğru bir anlamlandırma çabası içindeki bir teşbihin konusu yapmışlardır. Böylece Mehmet Âkif ve Necip Fâzıl üzerinden anlata geldiğimiz nehir metaforu sadece şiir gibi belli bir edebî türün değil bilakis hayatı anlamlandırmada bütün disiplinlerin başvurduğu bir anlatım aracı olagelmıştır.

Kaynaklar:

- » *Bâkî Divânı* (Tenkitli Basım), Haz: Dr. Sabahattin Küçük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1994.
- » Beyatlı, Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgarıyla*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1962.
- » Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul Ekim 2002.
- » Çalışkan, Adem; *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, DİB Yay., Ankara 1999.
- » Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yay., Altıncı Basım, İstanbul 2001.
- » Erdem, Hüsameddin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-er Yay., 5. Baskı, Konya 2010.
- » Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yay., İstanbul 1999.
- » Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- » Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, Haz: Ömer Rıza Doğrul, İnkilâb Kitabevi, İstanbul 1943.
- » Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri*, Haz: Fâzıl Gökçek, Dergah Yay., İstanbul 2007.
- » *Fatih Divanı ve Şerhi*, Haz: Muhammed Nur Doğan, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2006.
- » *Fuzûlî Divanı*; Haz: Prof. Dr. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Doç. Dr. Sedit Yüksel, Dr. Mûjgan Cunbur, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- » Goethe Johann Wolfgang von, *Doğu-Batı Divanı*, Tercüme Yorum ve Açıklamalar: Senâil Özkan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- » Harmancı, Mehmet, *İslâm Felsefesinde Metaforik Üslup*, Hece Yay., Ankara 2012.
- » Kahraman, Ali, Goethe'nin “*Mahomets Gesang*” Şiiri: *Türkçe Çevirileri Üzerine*, Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) -Özel Sayı-, Ankara 2000.

- » Kısakürek, Necip Fâzıl, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, 58. Basım, İstanbul, Ekim 2005.
- » Kısakürek, Necip Fâzıl, *Çile*, Bedir Yayınevi, 1962.
- » Kolcu, Ali İhsan, "Goethe'nin Muhammed'in Şarkısı Adlı Şiirinin En Eski Türkçe Tercümesi", Akademik Araştırmalar, nr. 1, Erzurum 1996, s. 99-104.
- » Mevlânâ, *Rubâiler* (Seçme), haz: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1945.
- » *Nesîmî Divanı*, Haz: Hüseyin Ayan, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- » Okay, M. Orhan, Düzdağ M. Ertuğrul, "Mehmed Âkif Ersoy", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- » Okay, M. Orhan, "Kısakürek, Necip Fâzıl", *DİA*, Ankara 2002.
- » Ögke, Ahmet, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek)" Metaforu, Tasavvuf: İlmî ve Araştırma Dergisi*, yıl: 8 (2007), sayı: 18, s.19-41.
- » Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay, 14. Basım, İstanbul, Ekim 2005.
- » Sarp, Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Haz: A. Bâki Güçlü ve diğerleri, Ankara 2002.
- » Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, Kabcacı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- » Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317.
- » *Şeyh Gâlib Divânı*, Haz: Dr. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara 1994.
- » Şükûn, Ziyâ, *Farsça-Türkçe Lûgat - Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, M.E.B. Yay., İstanbul 1996.
- » Törenek, Mehmet; *Mâzî ile Âtî Arasında Bir Şâir*, <http://www.mehmetakifarasirmalari.com>, 09.04.2012.
- » Yitik, Ali İhsan, *Hint Dinleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2005.